

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINFI O‘QITUVCHISINI NUTQ VA TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Mallayeva Gulshada Maxmudjonovna

Angren Universiteti, “Pedagogika va psixologiya” kafedrasida o‘qituvchisi

gulshodamallayeva89@gmail.com

Bizning maqsadimiz – O‘zbekistonni jadal islohotlar, ilm-fan, ta’lim va innovatsiyalar orqali yerishish mumkin bo‘lgan rivojlangan davlatga aylantirish”.

Shavkat Mirziyoyev

ANNOTATSIYA

Bizga ma’lumki boshlang‘ich sinfi o‘quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish boshlang‘ich sinfi o‘qituvchisining oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Bu borada o‘qituvchining o‘rnini hech qanday vosita bosa olmaydi. O‘quvchilarning ravon va burro nutqini shakllantirishda, dunyoni anglatishda o‘qituvchi nutqining ham o‘rni beqiyosdir. Shuning uchun o‘qituvchi o‘z nutqi ustida ham mukammal ishlashi va darslarini tashkil qilishda o‘quvchilarni barkamol hamda har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash uchun puxta bilimli, o‘z fikrini chiroyli, ravon nutq qonuniyatlarini chuqur yegallagan holda ifoda qila bilishi lozim.

***Kalit so‘zlar:** nutq, nutq qonuniyatlari, aktiv nutq organlari, tashqi va ichki nutq, so‘zlashuv tili, ko‘nikma, gapirish, bilim darajasi.*

ABSTRACT

As we know, forming the speech culture of primary school students is one of the important tasks facing the primary school teacher. In this regard, no tool can replace the teacher. The teacher’s speech plays an incomparable role in shaping students’ fluent and burro speech and understanding the world. Therefore, the teacher should work perfectly on his speech and in organizing his lessons, he should be well-educated, well-educated, and able to express his thoughts beautifully and fluently with a deep understanding of the rules of speech.

АННОТАЦИЯ

Как известно, формирование речевой культуры учащихся начальных классов является одной из важных задач, стоящих перед учителем начальных классов. В этом плане ни один инструмент не может заменить учителя. Речь учителя играет несравнимую роль в формировании беглой и осликовой речи учащихся и понимания мира. Поэтому учитель должен отлично работать над своей речью и при организации своих уроков, он должен быть хорошо образованным, хорошо образованным, уметь красиво и бегло выражать свои мысли с глубоким пониманием правил речи.

“Mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar faqatgina xalq manfaatlarini uchun, uning baxt saodati uchun xizmat qilayotganining guvohi bo‘lib turibmiz. Ta‘lim jarayonida ilg‘or texnologiyalarning yangi yangi usullarining qo‘llanilishi darslarning rang-barang qiziqarli tarzda o‘tishiga olib keladi, o‘quv materiallarining chuqur o‘zlashtirilishiga ham keng imkoniyatlar yaratadi. Pedagogik qarashlarda "Oddiy o‘qituvchi - gapiradi, yaxshi o‘qituvchi - ko‘rsatadi, juda yaxshi o‘qituvchi motivatsiya beradi", degan gap bor. Zamon talabiga muvofiq holda har bir fan o‘qituvchisi o‘zining mutaxassisligini, chuqur o‘zlashtirgan, pedagogik-psixologik hamda metodik bilim, ko‘nikma va malakalarni puxta egallagan, ta‘lim-tarbiya jarayonini samaradorligini oshiradigan zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan xabardor va ularni ta‘lim jarayonida qo‘llay olish malakasiga ega bo‘lishi bilan birga innovatsion faoliyat egasi bo‘lishi lozim. Ayni paytda o‘qituvchi har bir darsning muallifi hisoblanadi. Chunki o‘qituvchi ushbu darsni tayyorlashda ilg‘or o‘qituvchilar tajribasiga tayanadi, uslubiy qo‘llanmalarni o‘rganadi va uni amalda qo‘llaydi.

Bizga ma‘lumki boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq madaniyatini shakllantirish boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Bu borada o‘qituvchining o‘rnini hech qanday vosita bosa olmaydi. O‘quvchilarning ravon va burro nutqini shakllantirishda, dunyoni anglatishda o‘qituvchi nutqining ham o‘rni beqiyosdir. Shuning uchun o‘qituvchi o‘z nutqi ustida ham mukammal ishlashi va darslarini tashkil qilishda o‘quvchilarni barkamol hamda har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash uchun puxta bilimli, o‘z fikrini chiroyli, ravon nutq qonuniyatlarini chuqur egallagan holda ifoda qila bilishi lozim. Nutq deganda so‘zlash jarayoni va uning natijasi tushuniladi. Aslida - chi, nutq – bu insonning eng oliy, murakkab, ruhiy vazifalardan biri bo‘lib hisoblanadi. Odamning ijtimoiy mehnat jarayonida kishilar o‘rtasida o‘zaro fikr almashinuv vositasi sifatida vujudga kelgan spetsifik funksiyasi. Inson tashqi olamdagi predmetlar va hodisalarni sezgi organlari yordamida va nutq vositasida idrok yetadi. So‘z signalizatsiyasi, ya‘ni nutq tufayli odam borliqni umuman, fikran idrok yetishi mumkin. Nutq organlari, odam organizmining nutq tovushlari hosil bo‘lishida qatnashadigan turli qismlari. Aktiv nutq organlariga til, lab, yumshoq tanglay, passiv nutq organlariga yesa tishlar, qattiq tanglay, burun bo‘shlig‘i kiradi.

Nutqning tashqi va ichki, og‘zaki va yozma turlari bor. Tashqi nutq asosan aloqa bog‘lash maqsadlariga xizmat qiladi, shuning uchun u tinglovchilarga tushunarli qilib tuziladi. So‘zlanmaydigan va yozmaydigan ichki nutq, ya‘ni o‘zi uchun bo‘lgan nutq ong? O‘zini bilish, tafakkur jarayonlarida g‘oyat muhim ro‘l o‘ynaydi. Yozma nutq (xat yozish va o‘qish) funksional jihatdan ichki nutq (yozilajak narsani ichida inchirlash, tovush chiqarishdan o‘qish) bilan chambarchas bog‘liqdir. Ma‘lumki, so‘zlashuv tili

nutq o‘stirishning dastlabki boshqichi hisoblanib, u asta-sekin takomillashib boradi. So‘zlashuv tili esa o‘qilgan matnlarni og‘zaki hikoya qilishda namoyon bo‘ladi. So‘zlashuvga o‘rganish barcha darslar jarayonida amalga oshadi, lekin o‘qish darslari yetakchi ahamiyat kasb etishi kerak. Kichik yoshdagi maktab o‘quvchilariga ma‘naviy kamolot ona tili orqali mujassamlashadi. Ona tili, shu jumladan, o‘qish nutq o‘stirish ta‘lim – tarbiya jarayonidagi eng muhim vositalardandir. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqlarini me‘yorlashda, ularning mutanosibligini ta‘minlashda, milliy tilning tabiati va o‘ziga xos xususiyatini belgilashda, ifoda va talaffuz qonuniyatlarini aks ettirishda ohangdorlik, ya‘ni qiroat bilan o‘qishning amaliy ahamiyatini o‘stirish, adabiy til me‘yori va mezonlariga rioya qilish, o‘qish, o‘qish metodlarini takomillashtirish yo‘llarini izlash va eng qulaylarini amaliyotga tatbiq qilish zarur.

Adabiy til tushunchasi keng qamrovli, ko‘p qirrali hodisadir. Adabiy til taraqqiyoti barqarorligini ta‘minlashda bolalarning yoshlikdan nutq madaniyatlarini tarkib toptirish va tarbiyalash lozim. Til qonunlarning ta‘limga tatbiqi munosabati bilan bolalarni o‘qishga o‘rgatishdagi usullarni to‘g‘ri qo‘llashi (ko‘rgazmalilik, tarqatib berilgan topshiriqli qog‘ozlar bilan ishlash yo‘llarini bilish) usullari takomillashtiriladi. O‘quvchilarning bilish faoliyatlarining o‘ziga xos taraqqiy etishini hisobga olish, ayniqsa, ularning ruhiy, fiziologik xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lgan ishlarga yetarli ahamiyat qilish lozim. Ularga nisbatan ye‘tiborni kuchaytirish, mehrlil va hamisha shirinsuxan bo‘lish zarur.

O‘qituvchining turli fanlarni o‘qitishdan maqsadi o‘quvchilarning nutq madaniyatini, nutq ko‘nikmalarini shakllantirish, ijodiy qobiliyatlarini taraqqiy ettirish kabi masalalarni o‘z ichiga oladi. O‘qituvchi nutqi o‘quvchilar uchun namunadir. O‘quvchilarning nutqi ravon, tushunarli bo‘lishi uchun eng avvalo uning nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etishga e‘tibor berish zarur.

Nutq ichki va tashqi ko‘rinishiga ega. Ichki nutq odamning o‘z ichiga gapiradigan passiv nutqi bo‘lib, u ikkinchi kishining ishtirokini talab qilmaydi. Shuning uchun bu nutq o‘z – o‘ziga qaratilgan sanaladi, uni nazorat qilib bo‘lmaydi. Ichki nutq og‘zaki va yozma nutqning asosi sifatida xizmat qiladi. Tashqi nutq boshqalarga qaratilgan va nazorat qilish mumkin bo‘lgan faol nutq bo‘lib, u og‘zaki va yozma ko‘rinishiga ega. Yozma nutqning og‘zaki nutqdan yana bir farqi shuki, yozma nutqni ko‘ramiz va o‘qiymiz.

Yozma nutqning muvaffaqiyatli chiqishi uchun yig‘ilgan materialni sistemalashtirish, reja tuzish, ishning homaki nusxasini tayyorlash, matn ustida qayta ishlab takomillashtirish va oqqa ko‘chirish zarur. To‘g‘ri va ifodali gapirish har bir o‘qimishli kishi uchun hayotiy zaruriyat bo‘lib qolgan hozirgi davrda o‘quvchilarning nutqini o‘stirish muammosi o‘quv-tarbiya tizimining eng dolzarb masalalaridan biri deb qaralmog‘i kerak.

Shuning uchun ham olimlar K.B. Barxin, B.I. Sokolov M.A. Ribnikova va boshqalarning metodik asarlarida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'zaro muvofiq holda o'stirish masalalariga alohida e'tibor berilgan. Olimlar tomonidan maktabda o'qitish jarayonida ro'y berayotgan quyidagi kamchiliklar tanqid qilinadi:

O'qituvchilarning ko'pchiligi og'zaki nutqning hayotiy ahamiyatini hali ham yetarli tushunmayaptilar. Shuning uchun ular maktab maxsus og'zaki nutq o'stirish mashqlari o'tkazishga muhtoj yemas, deb hisoblab xato qilmoqdalar. Bunday o'qituvchilar, o'quvchi mukammal, bexato yozishni o'rganib borsa, ularning nutqi o'z-o'zidan o'sib boradi, deb hisoblab amalda og'zaki va yozma nutqning aloqadorligini unutib qo'yadilar.

O'quvchilarning nutqi mazmun jihatdan nihoyatda kambag'al va qator kamchiliklarga ega. Chunki yuqori sinflarda o'qituvchi nutq masalasiga e'tibor bermaydi. Tajribalardan ma'lumki, o'qituvchining nutqi o'quvchilarni o'zigaga ergashtirib, ularda ham yoqimli nutq madaniyatini tarbiyalaydi. Bolalar nutqini rivojlantirishda xalq og'zaki ijodining ahamiyati katta. Shuning uchun "O'qish kitobi" da "Ertaklar-yaxshilikka yetaklar" bo'limi berilgan. Unga kiritilgan ertaklar bolalarni obod - axloqqa o'rgatishi, ma'naviy jihatdan rivojlanishi bilan muhim ahamiyatga egadir. Masalan, "Ur to'qmoq" ertagidagi dehqon va boy obrazlari o'quvchilar ongida yaxshi va yomondan nafratlanish, undan yiroqlashish kerakligi haqida tasavvur hosil qiladi.

Maqtanchoqlik, adolatchilik, ochko'zlik juda yomon odat ekanligi, saxiylik, do'stga mehribon bo'lish, rostgo'ylik insonning ma'naviy yuksalishga yordam berishi uqtiriladi. Bolalarda ikkita jadval tuzishga tayyorlanishlari aytiladi. Birga yaxshilikka doir so'zlar, ikkinchisiga esa uning aksi bo'lgan so'zlar yozish ta'kidlanadi. O'quvchilar ikki guruhga ajratilib, birinchi guruhdagi bolalar mehribon, saxiy, shirinso'z, yoqimli, go'zal, chiroyli, mehnatkash, e'tiborli, kamtar, aqlli, bilag'on kabi so'zlar topsalar, ikkinchi guruh bolalar yomon, xunuk, qo'pol, yolg'onchi, ayyor, to'polonchi, tartibsiz, xasis, qizg'anchiq kabi so'zlarni aytadilar.

Nutq o'stirish ishlarini iqtisodiy tarbiya bilan bog'lab olib borish foydalidir. Bunda oila, uy-ro'zg'or, inoqlik, hamjihatlik, hamkorlik, tejamkorlik, foyda, zarar, dastyorlik, hurmat kabi so'zlardan foydalaniladi. O'quvchilar nutqini o'stirish ishlari ularning lug'atini boyitish bilan bog'liqdir. Bolalarning so'z boyligi qanchalik ko'p bo'lsa, u shunchalik ravon gapiradigan bo'ladi. Davlat ta'lim standarti talablarida o'quvchilarning o'zgalari fikrini, matn mazmunini to'liq anglash, o'z fikrini yozma va og'zaki shaklda aniq va ravon bayon yetish malakasini oshirish maqsadi ko'zda tutilgan ekan, bunda ona tili fani nafaqat o'quv, balki butun ta'lim tizimida muhim jarayon hisoblanib, bu jarayonga asosiy diqqat – e'tiborini qaratmoq zarurligi alohida uqtirib o'tiladi.

Barchamizga ma'lumki, nutq fikrni ifodalovchi vositasi bo'lib, u orqali inson o'z fikrini, qarashlarini bayon etadi. Qolaversa, biz insonning ichki dunyosiga, bilim darajasiga ham uning nutqidan kelib chiqib baho beramiz. Shunday ekan, bilimni o'zlashtirish, tabiat va borliq haqida ma'lumot to'plashda samarali hisoblangan nutq o'stirishga maktab yoshidayoq alohida ahamiyat bermoq lozimdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqida o'stirishda yod oldirish, so'zlarning ma'nosini tushuntirish yoki qayta hikoya qildirish kabi usullardan foydalanibgina qolmay, balki ular uchun qiziqarli faoliyat bo'lgan o'yinlardan foydalanish, ayniqsa, ko'zlangan maqsad, yuqori natijalarni qo'lga kiritishda katta yordam beradi. Chunki o'yin kichik maktab yoshidagi o'quvchilar faoliyatida asosiy o'rinni egallaydi. Bolalarning yosh va psixologik xususiyatidan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, o'yin dunyoni va o'zlikni anglashda, bog'lanishli nutqni o'stirishda asosiy vosita hisoblanadi. Darslarda o'quvchilar zo'r qiziqish bilan ishtirok etadigan bir nechta o'yinlardan namunalar keltiramiz.

"Buni qanday qo'llash mumkin." O'quvchilarga imkon qadar ko'p hollarda ishlatilishi mumkin bo'lgan predmet nomini ayting. Har bir o'quvchi o'z uslubini taklif qilishiga erishing. Masalan: Siz qalam so'zini aytishingiz mumkin. Uni ishlatish yo'llari turlicha bo'lishi mumkin: rasm chizish, yozish, ko'rsatkich sifatida va hokoza.

"Umumiylikni izlash." O'quvchilar aylana qurib o'tiradilar. Olib boruvchi o'quvchilardan biriga to'pni otayotib, bir-biri bilan bog'lanmagan 2 ta so'zni aytadi. Masalan: maktab va o'quvchi, kitob va javon, quyosh va gul va hokazo. To'pni tutib olgan o'quvchi so'z juftligi orasidan umumiy belgini aytib to'pni qaytaradi. Bu metodni nafaqat o'qish darslarida balki boshqa fanlarda ham ishlatsak bo'ladi. Bolalarni fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirishda, mavzularni eslab qolishda bu metodlarni dars davomida foydalanish ularda fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga xizmat qilgan bo'lamiz. Har bir metodning o'ziga xos tomonlari bor, biz undan darslar jarayonida oqilona foydalanishimiz kerak. Bu esa fanimizni yanada qiziqali o'tishimizga o'quvchilarni fanga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga sabab bo'ladi deb o'ylayman. Fikrimni Rudakiyning ushbu gaplari bilan tugatmoqchiman " Bilim odamning ijodiy maqsadlariga xizmat etmog'i lozim. Bilim orttirishning o'zi kifoya emas, uni iloji boricha keng yoymoq va hayotga tatbiq etmoq zarur".

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. «Boshlangich sinflarda adabiyot o'qitish metodikasi» o'quv - uslubiy qo'llanma. 2020yil K.Xusanboyeva,M.Xazratkulov,Sh.Jamoldinova
2. «BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QITUVCHILARINING IJODIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA MUSTAQIL TA'LIM FAOLIYATI» Nasiba Bayturayeva Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi «SCIENTIFIC PROGRESS» Scientific Journal ISSN: 2181-1601 Volume: 1, ISSUE:6
3. fayllar.org Ta'lim Tizimida dolzarb muamo
4. PEDAGOGS JURNAL «Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilar nutqini o'stirish ahamiyati»(Zokirova Azizaxon Olimjonovna Islamova Nigora Abdirashidovna JDPI)